tussen Duin & Dijk

Themanummer Boerderijen

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 3 extra 2004

Nico Jonker

Boerenerven Van verleden

Boerenerven zijn in het weidse en open polderland vaak een besloten eiland. Op een kleine oppervlakte vind je er hoge en lage bomen, struiken, gazons, een moestuin, bloementuin, solitaire bomen en allerlei schuren en andere gebouwen. Juist deze variatie maakt dat erven voor veel dieren een essentiële functie vervullen.

Als je wilt begrijpen waarom een erf er uitziet zoals het er ligt, moet je proberen om de ontstaansgeschiedenis te achterhalen. De erven zijn een afspiegeling van het (vroegere) gebruik.
Hoogstamfruitbomen leveren fruit, in het huisweitje staan zieke schapen, een kalvende koe of een door de moeder verstoten lam, de leilinde staat er als een groen zonnescherm, de knot-es levert bonenstaken en stelen voor de schop. Niets staat er voor niets en alles heeft een reden. Het erf is het resultaat van een eeuwenoude wisselwerking van boeren en een weerbarstig landschap waarin zij landbouw probeerden te bedrijven.

Geld, fatsoen en politiek

Economische factoren en het heersende moraal spelen een belangrijke rol in de ontstaansgeschiedenis van de boerderijen en hun erven. Het ontstaan van het boerderijenlandschap wordt voor een belangrijk deel bepaald door het tijdstip van ontginning of inpoldering. Kenmerkend voor de ontginning in Noord-Holland is dat er weinig grootgrondbezit is. Het zijn veelal kleine bedrijven waarbij het erf bestaat uit een moestuin, fruitbomen, mestplaats, schuren en hokken. Een klein survivalpakket als het ware. De directe omgeving van de boerderij wordt zo efficiënt mogelijk gebruikt, maar door ieder op zijn eigen manier. Dus met veel variatie maar wel in modderige en armoedige rommeligheid.
Heel anders verloopt het bij de inpoldering van de 17e eeuwse droogmakerijen zoals de Beemster en Schermer. Knappe ingenieurs, met veel gevoel voor landschap en architectuur, ontwierpen polders met rijke boerderijen, ruime erven met veel siertuinen, kunst en brede beplantingen. De rijk geworden kooplieden investeerden hun kapitaal in prachtige lusthoven, mede met het doel om elkaar scheel van jaloezie te maken. Heden ten dage zijn het nog steeds prachtige, internationaal befaamde polders.
Weer heel anders verliep de inpoldering van de nog grotere Haarlemmermeer. Het grote water verslond steeds meer weilanden en bedreigde de poorten van Amsterdam, Haarlem en Leiden. Met Engelse stoomgemalen werd het meer drooggemalen. Verder was er weinig geld beschikbaar voor de inrichting van de nieuwe polder. De grond werd uitgegeven op eenjarige pacht en de boeren moesten de grond maximaal uitnutten om te overleven. Door de eenjarige pacht investeerden zij niet in de aanleg en onderhoud van wegen, waterlopen en de bodembemesting. Je wist immers nooit of je het volgende jaar de grond weer kon gebruiken. De levensomstandigheden van de pachters waren zo slecht dat er armoede, honger en ziekten heersten. Geld voor mooie boerderijen of beplantingen was er niet. En heden ten dage heeft de Haarlemmermeer weinig meer te bieden dan een kenmerkend stelsel van waterlopen.
Begin twintigste eeuw zijn de plannen gemaakt voor een nog grotere inpoldering, de Wieringermeer. Deze polder is weer een reactie op de rauwe kapitalistische wijze waarop de Haarlemmermeer is ingepolderd. Het is het hoogtepunt

● *Een opgeruimd erf met weinig begroeiing: ook weinig wilde planten en dieren. Foto: Piet Zomerdijk.*

in Noord-Holland naar de toekomst

Voor vogels en andere dieren aantrekkelijk ingericht erf met veel landschapselementen. Foto: Piet Zomerdijk.

van sociaal-democratische planning. Ruime boerderijen, goed doordachte aanleg van dorpen, wegen, waterlopen. Maar ook een strenge selectie van nieuwe boeren. Alles onder strakke regie van de rijksoverheid. Het resultaat is een prachtige en zeer karakteristieke polder. Hier heerste geen hongersnood.
Als je nu achter elkaar al deze polders bezoekt, blijkt dat het in de eerste plaats het geld, de heersende smaak en de politieke moraal ten tijde van het moment van ontginning zijn, die het aanzien bepalen.

Variatie in boerenerven

Hoe het boerderijlandschap eruit ziet, wordt voor een belangrijk deel ook bepaald door de grondsoort, bodemgesteldheid en de afstand tot het water. Omdat Noord-Holland een gevarieerd landschap heeft, nemen we aan dat er ook in de boerenerven een grote variatie bestaat. De eerste die een beschrijving van de boerenerven heeft gemaakt, is Dr. Ir. J.T.P. Bijhouwer. Hij publiceerde in 1943 het boekje Nederlandse boerenerven. Voor heel Nederland onderscheidde hij twaalf typen erven waarvan vier in Noord-Holland: de stolp, het Zuid-Hollandse bedrijf, kustboerderijen (erven in de wind) en het nieuwe land.
De stolp is dé karakteristieke boerderij van Noord-Holland. Tot in de tijd van Bijhouwer viel het erf uiteen in drie eilanden: moestuin, boomgaard en melkstal met aan- en uitloop. Rond de boerderij hoorde een brede singel met scheisloten te staan, de zogenaamde laning. Maar ook toen al waren veel sloten gedempt en singels gekapt.
Kenmerkend voor Noord-Holland is verder het ontbreken van een siertuin en de boerderij is vaak rondom omgeven door gras. Het ontbreken van zomerplanten wordt in het voorjaar ruimschoots vergoed door de rijkelijk bloeiende bolgewassen zoals sneeuwklokje, narcissen, krokussen en plaatselijk winterakonieten.
Het Zuid-Hollandse bedrijf is bouwkundig bijzonder, maar ook daar is de erfinrichting weinig bijzonder. Wel staan er vaak meer bomen, vooral knotwilgen, bessenstruiken en een kleine moestuin.
Bij de kustboerderijen staat de erf- ➤

'Het erf is een het resultaat van een eeuwenoude wisselwerking van boeren en een weerbarstig landschap waarin zij landbouw probeerden te bedrijven.'

● *Rommelige erven met takkenbossen zijn aantrekkelijk voor veel diersoorten. Foto: Piet Zomerdijk.*

inrichting vooral in het teken van het keren van de zeewind. Brede singels van stevige bomen en struiken met veel weerstandvermogen tegen de zeewind bepalen de inrichting van het erf. Deze zijn vooral rijk aan struweelvogels.
In de Wieringermeer staat het type van het nieuwe land. Grote boerderijen, ruime erven met een zware beplanting. Alles goed doordacht en achter de tekentafel ontworpen. De beschrijving van Dr. Bijhouwer geeft ons een goed beeld van de toestand van de erven in 1943. Opvallend is dat de meeste erven in die tijd helemaal niet zo gevarieerd en goed ontwikkeld waren. Foto´s uit de oude doos bevestigen dat beeld.
In de decennia daarna zijn de boerenerven sterk veranderd. Allereerst zijn grote delen van Noord-Holland in de ruilverkaveling gegaan. Daardoor zijn in veel open gebieden nieuwe, grote boerderijen gebouwd. Vaak omzoomd door een ruime beplanting. Voor bestaande boerderijen bestonden er ruime subsidiemogelijkheden voor het aanleggen en verbeteren van erfbeplantingen. Daar is veelvuldig gebruik van gemaakt, waardoor de boerderijen na verloop van tijd steeds meer achter de beplanting zijn verdwenen en er uitzien als groene eilanden in de open polders. Een andere factor is dat veel boerderijen hun agrarische functie hebben verloren, veel boeren zijn er mee gestopt en boerderijen zijn zeer gewild bij vermogende lieden die graag op het platteland willen wonen. En die nieuwe plattelanders zorgen er voor dat op het platteland van 2003 een enorme variatie bestaat in inrichting en beheer; van zorgvuldig gerestaureerde erven, rijk bloeiende siertuinen, tot ecologische pretparken tot lompe paardenbakken, garages, sierbestrating en carports tot aan tuinen die zijn ingericht volgens de laatste rage voorgeschreven door Intratuin, de Gamma en tuincentrum Oxalis.

De ecologische betekenis van de erven

De ecologische betekenis van de erven kan groot zijn, maar hangt sterk af van de inrichting. Dat blijkt ook wel uit de andere artikelen in dit nummer van tussen Duin & Dijk. Kikkers, padden en salamanders vinden rond het erf een geschikt land- en overwinterbiotoop; bunzingen en hermelijnen schuilen vaak op het erf of onder een schuur; een steenuil broedt in een schuur en vangt zijn prooien op het gazon of langs de erfbeplanting; de boerenzwaluw broedt in de stal en vangt honderdduizenden vliegen die bij de koeien rondhangen; huis- en ringmus broeden in de gebouwen of de klimop en leven van gemorst graan. Zo zijn er nog veel meer dieren die minstens een deel van hun leven gebruik maken van het erf.

Veel dieren profiteren van een ecologische inrichting van het erf.

Gaat het nu goed of slecht met de dieren op het erf?

In de hele landbouw is de laatste decennia een enorme intensivering opgetreden. De productie is enorm toegenomen, evenals het gebruik van meststoffen en bestrijdingsmiddelen. Vooral de bestrijding van

onkruiden heeft er toe geleid dat vogels die van de zaden leven het moeilijker krijgen. Aan de andere kant is de vermesting er oorzaak van dat verschillend zaadrijke onkruiden sterk zijn toegenomen. De toegenomen hygiëne op de boerderijen heeft sterk nivellerend gewerkt. Het hooi zit onder het plastic in de kuil of verpakt in ronde balen, open mesthopen zijn er veel minder, gebouwen bestaan steeds vaker uit beton en hard plastic, opslagplaatsen zijn veel netter en rommelhoekjes zijn schaars geworden. Kortom de schuilgelegenheid is veel minder geworden. Daar staat tegenover dat er de laatste decennia veel erfbeplantingen zijn aangelegd, hersteld en uitgebreid. Vele daarvan worden inmiddels ingericht en beheerd volgens ecologische principes.

Steeds meer erven ecologisch ingericht

Landschap Noord-Holland is een organisatie die mensen op allerlei manieren helpt met het ecologisch inrichten en beheren van erven. De laatste vijftien jaar hebben steeds meer mensen een beroep op hen gedaan. Er liggen schuilhopen, voldoende dood hout, veel variatie in soorten en hoogte en met poelen en takkenrillen. Veel dieren profiteren van die ecologische inrichting. En last but not least is ook op het platteland het denken over nut en schade van veel dieren veranderd. Dieren die vroeger te vuur en te zwaard werden bestreden, worden nu vaak gedoogd of zelfs gekoesterd als element dat ook bij het boerenbedrijf hoort. Op sommige erven met veel rust, ruimte en voldoende dekking vestigen zich roofvogels die vroeger nauwelijks in het polderland voorkwamen. Er zijn verschillende broedgevallen bekend van havik, sperwer en buizerd in erfbeplantingen. Dat hadden we vijftien jaar geleden nooit gedacht.

Hoogstamboomgaarden bij de boerderij dragen bij aan de biodiversiteit op het erf. Foto: Mart Groentjes.

Nico Jonker
Roskamstraat 28
2026 TC Haarlem

Bunzings en boerenerven

In het Noord-Hollandse polderland komen drie soorten kleine marters voor, namelijk hermelijn, wezel en bunzing. Ze leiden allemaal een rusteloos bestaan, dat bestaat uit dagelijkse kilometerslange zoektochten naar voedsel. Vooral de bunzing bezoekt regelmatig boerenerven. Hij heeft een gevarieerd voedselspectrum en eet alles wat hem voor de bek komt: muizen, ratten, vogels, eieren, bessen, kikkers en padden. Tijdens zijn dagelijkse voedseltocht rust hij graag in strobalen, onder houten vloeren in schuren, houtstapels en hooistapels. In tegenstelling tot hermelijn en wezel is de bunzing 's nachts actief en wordt eigenlijk alleen toevallig waargenomen als hij in zijn slaap wordt gestoord of als verkeersslachtoffer! De stand van de bunzing is niet duidelijk. Enerzijds is de schuil- en voedselgelegenheid op en rond de boerderijen veranderd door de andere wijze van opslag van hooi, stro en ander voer en gebouwen zijn tegenwoordig van kunststof en beton en niet meer van hout. Er valt wat dat betreft minder te halen. Aan de andere kant zijn de erfbeplantingen veel gevarieerder geworden en zijn alle marterachtigen inmiddels bij de wet beschermd. Ze worden niet meer bejaagd. Maar of het nu goed met de bunzing (en ook hermelijn) gaat is onduidelijk. Gek is het wel dat we zo weinig van deze beschermde roofdieren weten.

Nico Jonker

Illustratie: Jos Zwarts.